

тај светац живописан већ "неко малунче што наличи светом Стефану", а кад јој поп каза да то није свети Никола баба се прене може. "богу душу, бог је неће."

Али кад се поврати "баба *полетје* он' час у суд ка да јој се бјеху ноге повратиле."

Већ и сам израз "баба *полетје*" дјелује смијешно и иронично. Од бабе се очекује спор и достојанствен ход, али се писац не задржава само на овоме, већ чини још једно, допунско поређење - ка да су јој се ноге повратиле, тј. као да се подмладила.

Овај детаљ не само да истиче смијешну страну бабина хода, већ открива карактерну црту бабину, баба трчи да учини зло, она је на зло брза.

На самом суду баба прича неке бесмислице о пјевању и пуцању иконе па се огрешује о здрави разум упоређујући свеце по старости, једном ријечју прави исту грешку због које је тужила даскала.

Кад дође ријеч на њега да говори пред судом, даскале "заспе"... Ова ријеч је многозначна и одлично погођена - засути - значи говорити брзо, али може значити и говорити свашта, као млин који избацује заједно брашно и мекиње.

Он тобоже логички побија бабино тумачење, како "свети Никола није могао остарити, ни владити, да није момковао и ђачио."

Оваква здраворазумска логика могла би довести до дубљих и непријатних тумачења и питања и поп суђа је пресијеца у оном смислу - уради и не размишљај! Поп се позива на црквени канон по коме се пишу свеци.

Пидсац на истом мјесту исмијава и бабу и даскала и народна наивна вјеровања у иконе и њихове моћи. Код смијешна спора и проблема смијешни бивају и јунаци, даскале каже за бабу да би нашла ману "све-

томе Николи живоме, да почне опет земљу чепати", а поп суђа њега исмијава обраћањем као волу: "Гдје си јутрос забраздио мимо раздјела!..."

Љубиша често јунака дефинише кроз дигресију, кроз успутну опаску, примједбом коју изговара наратор или неки други јунак. Јунаци казују примједбе о другим јунацима с циљем да подрже и истакну своје тврдње и да омаловаже противника, јер тако побијају и озбиљност његових тврдњи.

Баба истиче своје незнање да би истакла незаштићеност пред даскалом варалицом и тако још више драматизује сукоб изнуђујући казну за даскала.

Даскале, пак, довитљивији и образованији од бабе, труди се да својом бесједом побије бабине тврдње, а објашњавањем зашто се иконе раде хоће да покаже како је он поштен занатлија и како његове иконе нијесу горе од других.

Тврдњом да свети Никола није могао старити ако није младно даскале покушава да побије бабину тврдњу о превари, јер нико од њих никада није видио светог Никола ни у младости, ни у старости, нити је знао како је изгледао.

Опаском коју чини о баби и светоме Николи даскале хоће да омаловажи бабу као личност, да је учини смијешном, да на тај начин њен захтјев учини бесмисленим.

Прича је једна психолошка игра. Она се не игра само ријечима, већ и поступцима. Поп суђа се обраћа даскалу на исти начин и истом намјером с којом се даскале обраћа баби. Даскале и баба, али и поп, једино и разумију тај начин обраћања, а поп истовремено указује на нешто тупо у даскаловој личности.

Стефан Митров Љубиша користи хумор као средство илустрације и мотивације. Најчешћи видови

хумора. најчешћа средства у постизању хумористичких ефеката у овим причама су епитети, опаске и поређења. Они су чешће смијешни, него иронични пошто се Љубишин хумор ријетко уздизао до ироније и сатире.

Иза његова хумора не остаје једак и горак утисак већ весело и оптимистичан, пошто његови јунаци најчешће не умиру, мада бивају кажњени.

Љубишина шала, често безазлена, понекад и наивна, казана некада у трагичној ситуацији, на неки начин ту ситуацију потири, као када туђемилски четовођа дозива шестанскога и кује га: "А јадан чоече, убио те бог: што не гађа кога мањег; нећемо ову љешину никад изнијети, то ли пренијети!" - чиме хоће казати да је кнез био човјек крупан и висок, а ничим не показује жалост за њим.

(Иза овакве реченице остаје утисак оптимизма и наде у живот, а да је Љубиша био велики оптимиста видимо и по томе што његов наратор није описао ниједну црногорску сахрану.)

Љубиша је у свом хумористичком арсеналу често користио готова средства из народног стваралаштва: пословице, шаљиве приче, легенде... (Анегдота о језу и хоботници у "Нешто нешта изјело...", прича о орању сељака с волом у "Најтеже је доћи врагу трага"; пословице у насловима: "Страхић козу пасе", "Ко се хвали тај се кашом храни", "Како који слијепи, тако горе гуди"...).

Дијапазон Љубишиних хумористичких средстава доста је широк, мада писац није тежио развијању хумористичке стране свога дјела, већ је углавном остао у спектру средстава које је користио народни приповједач.

Зато је код њега у "Причањима Вука Дојчевића" безазлена шала често себи циљ ("Шалу је бог оста-

вио". "Тешко ногама пол махнитом главом") а само понекад иронија: "Чиста памет, лијепо благо".

Хумор је присутан у готово свим казивањима Дојчевићевим. Његове најчешће функције и циљеви су карактеролошки и етички. Хумор је одлично средство у дефинисању појединаца, али и племена и свега народа.

Етичка димензија хумора је у кажњавању јунака, у ругању поруку, у васпитавању осјећања за лијепо. Ружно се исмијава, а ружно је оно што одудара од понашања заједнице. Људи који одударају од заједнице често су и физички обиљежени, а у "Причањима" ваљда извргнути подсмјеху.

Хумор је овдје етички катализатор и због тога што остаје као највиши суд о јунаку, о поступку. Негативан јунак у ружном поступку бива кажњен наизглед безазленом шалом, уистину страшном казном која је често прелазила у легенду, проносила се кроз генерације, остајала не само као суд о појединцу, већ суд о племену.

Љубиша кроз хумор изражава здраву, оптимистичку филозофију народа навикнутог на невоље, народа који има храброст и самопоуздање. Хумор у "Причањима" је хумор народа који вјерује у себе, који не прашта мене и посртаје, али их схвата само као слабост.

Његов јунак увијек је склон шали ако ни с ким другим, оно са самим собом, шала је доказ здравог народног духа.

Шалом народ чува свој оптимизам, своју вјеру у добро и у себе, своју наду.

О таквом народу можда се није могло ни писати другачије.

Напомене:

1. Радоје Радојевић: "Хумор и сатира у дјелима Стефана Митрова Љубише", "Стварање" 1/76. Титоград.
2. Радоје Радојевић, цитирано дјело.

ЈЕЗИК У "ПРИЧАЊИМА
ВУКА ДОЈЧЕВИЋА"

Најчешће истицани квалитет Љубишиног дјела је језик. Већина критичара који су се бавили дјелом Стефана Митрова Љубише мисли да је језик у његовом дјелу квалитет по себи, квалитет којем је писац посвећвао посебну пажњу. А посвећивао је углавном из два разлога. Први разлог је у томе што Вукова борба за народни језик има много присталица у Боки и великог одјека, па су многи образовани људи почели по угледу на Вука Караџића сакупљати народне умотворине тога краја. Међу њима је био и блиски Љубишин рођак Вук Врчевић.

Други разлог је у Љубишиној великој опсесији "да пружи сликовит доказ да наш језик ни по чему не заостаје за талијанским и другим европским језицима", закључио је врсни познавалац Љубишиног дјела Ново Вуковић.

Прости, свакодневни народни говор Љубиша је уздигао до нивоа књижевног језика, то није обично "пучко казивање". Сам је Скерлић мислио да је "главна побуда Љубишина да отпочне писати била његова љубав за народни језик", и да је Љубиша "као готово сви писци његовог нараштаја много полагао на чистоту језика".

"Он је знао народни језик тако дубоко и тако потпуно, тако лако и лепо владао њиме, да му у томе има мало равних у целој српској књижевности".

Скерлић, који иначе није био претјерано наклоњен Љубишином дјелу, истиче, да је "чим је "Српска зора" почела доносити "Причања" Вука Дојчевића, Стојан Новаковић упутио писмо Југословенској акаде-

мији знаности и уметности у Загребу и препоручио јој ово дјело као важну ствар за "Ријечник језика хрватског или српског..."¹

Скерлић је углавном истицао филолошки и етнографски значај Љубишина дјела, а каснији критичари (Марко Недић) признају Љубишином дјелу не само филолошко - лексички значај, већ и структурално - семантички.

По мишљењу овога критичара веома битан елемент Љубишина језика је вишезначност (амбигвитет, амбиваленција) сваке изговорене ријечи.

По њему Љубишин језик је "значајан и врло богат предмет књижевног обликовања, поред тога што је средство за верно приказивање стварности људи чије судбине се дају у приповеди."

"Сви јунаци имају своје говоре, којима индивидуализују своје личности, којима се одвајају од ауторовог језика нако изражавају његове идеје..."²

У овој поливалентности језика према јунацима, нивоима и значањима ријечи у "Причањима Вука Дојчевића" "језик није више само средство, већ и сам предмет приповједања".

Ово, у основи погрешно мишљење о језику као премету дјела, довело је до, како смо видјели, промашених поређења "Причања Вука Дојчевића" са великим приповједним цјелинама "Декамероном" и "Причама из хиљаду и једне ноћи".

Ма какво и ма колико значајно било мјесто језика у прозном остварењу, ма какво било пишчево познавање језика и његова занесеност њиме у дјелу, које представља друштвенополитичку панораму једног времена и једног народа, а које је уз то лишено лиризма ("Љубиша нема лиризма ни онолико колико је потребно да се у њему изгуби један прамен наших маштања")

(Ђ. Радовић), у таквом крајње ангажованом дјелу језик мора остати средство, никако не може бити предмет дјела. У дјелима овакве врсте, као што су "Причања Вука Дојчевића" значењски слој дјела је обухватнији од слоја звучања.

Овим никако не би хтјели казати да се Љубиша није служио језиком као средством ријетком умјетношћу виртуоза, напротив. Тиме је вишеструко постигао циљ.

Скерлић тврди да је Љубиша у портретисању јунака много детаљисао, а описа природе код њега готово и нема. Ми смо, међутим, листајући ову књигу запазили неколико описа који су нам се учинили занимљивим.

Један од првих је опис ватре у Млецима када приликом бирања дужда један Бокел запали свој брод.

"Не оста прозора, ни врата, ни окна, гдје хрпа жижака не плаћаше. Цркве, звонике, дворе и скромне кућице нанизао знатни Млечић свијетљацима, и зубљама, наресно сваку видоницу и лужу златотканијем ил' свиле нијем одорама, сваки угао барјацима и трепетљикама, а окитио улице куда ће дужде проћи зеленим лишћем и мириснијем цвијећем. Обије обале обасјале од сто огњева; а вози се и миче по води ко узго, ко низго, хиљаде чуњева - и они нагрињани фењерима, бакљадама и жегом, - откле мрнари дублијерима у руци пјевају и свире, да ти се не би од милине задријемало неђељу дана..."

Мало пред што ће дужда изнијети из царскијех дворова у златној носиљци да гледа пошту и градско весеље, запали се брод на сред жапља, с прва на два краја, пак усред сриједе. По сата бљувао је тмуше и мрчаве, као димњак какве творнице, док му лој и пакленица изгоре, а кад се ватра дохвати масна и трула дрва, хоћаше се богом заклети да је клачина прогорела. Диже се крвави плам до под облака, који у води осијаваше до сама краја ка у зцалу, а вреле варовнице

роне се низ брдо и у мору гасе. Расвијетлила обала и споредне улице, да би видно иглу шеватицу наспред пута, заблијешту се јуначке очи као кад се убече у сунчани заход. Јадни ти млетачко огњеви спред ове горуће пучине! Изништају као звијезде када сунце гране..."

Поступак у грађењу овога описа сложен је. Љубиша као позадину даје панораму Млетака освјетљених за свечану прилику проглашавања дужда, детаљно описујући огњеве и ватрице, а затим се његова пажња концентрише само на брод, који слика двојаким поређењем и директним описом. На освјетљеном фону украшених Млетака брод прво дјелује контрастно (бљује тмуше и мржаве).

Је ли могуће наћи прецизнији израз за густ дим који се дизао из брода?

Ово је илустративан опис послужења којег свако може замислити густ црни дим који се дизао из брода, али то Љубиши није довољно. Он опис продужује једним адекватним, али не много ефектним поређењем са димњаком творнице. Тако се слика удвостручује.

Удаљавање од стално освјетљене позадине само нас припрема за још интензивнију слику пожара на броду. И она је двослојна. Први слој је визуелни приказ пламена, а други слој није у сфери визуелног, већ у сфери сазнајног: "јадни ти млетачки огњеви според ове горуће пучине."

Поређење кулминира елементом који превазилази сва мјерења, пожар више није ни ватра, ни огањ, већ ватрена пучина, према којој млетачке ватрице "изништају".

У овом поређењу посебно је прецизна ријеч "изништају". Она показује да млетачки огњеви нијесу губили свјетлост, већ сијали истим пламеном, али их је јачи огањ затамнио, засјенио их.

(Кад смо већ код овога примјера, макар што је Љубиша тврдио да ниједну ријеч није "изнедрио", ми ми-

слимо да је он сам творац многих ријечи у свом дјелу, да су његове кованице показале изузетну прилагођеност тексту. Такве су ријечи "изнедрити", "изништати"...)

Опис пожара у "причању" "При муци триста, по муци ништа" није једини опис који нам је Љубиша оставио. Занимљив опис имамо и у причи "Како који слијепи, тако горе гуди".

"Око Трипунице - јек од зиме међу сјекоком сјекоком и маром маратом учини у Боки студен, да такве не зна ко има сто година.

Све се одједном положи небо, замете ситни снјеж, покрије брда и долине, куће и колибе, савни јаме и поноре, да је Ловћен изгледао као грудa сира. Нигдје зазријети усахла јасена, то ли зелене или увехле траве, као да су се по земљи с неба просуде магале шећера...

Почне да бриди ледени вјетрић, као да те ко копривом шиба, удара зуб о зуб, а месо отпада од костију. Смрзли се источници живе воде, а низ ривоточине, жљебове и потоке висили мазори као сједро, да спустиш низа смрзли залијев наранцу, вељала би се с Котора на Пераст као низа стрмо цакло..."

"Ко имао дома дрвља, пива и хаљина забије се као спуж у кору, ко ли не дрктао као господски пас..."

"Ходећи путем свакоме сукаше пара из ноздрва налик дима из душњака, пак се пара на брцима следи а длаке наодреће ка у свињчета, нико никоме не називаше мимогред добројутро, ни помоз бог, него свако трчи ка да му је принаглица, или да га кулук гони, а не може сам да се дигне што га неће неко други подухватити и у дубак ставити."

У соби се мрзла топла вода у тикви, а уље у канићелу а кад с прозора пљунеш пане на тле пљувотина ка зрно од олова..."

И овај опис је вишестројан и гломазан. Мада је догађаје казивао у најкраћим цртама Љубиша је у описима невјешт и нерационалан. Сам опис је развучен и недорађен. Увод је постављен добро, позивање на годишње памћење читаоца припрема да прихвати истинске доказе невиђене хладноће. Почетак описа дат је описом снијега, послије чега слиједи непотребно набрајање и низање неубједљивих детаља ("... нема ни суха јасена..."), па неуспјело поређење снијега и шећера које дјелује натегнуто и неприродно.

Опис се затим сужава на доживљај људи, преноси на друго чуло, па се поново шири погледом на залив и ту достиже кулминацију: "да спустиш низа смрзли залијев наранцу, ваљала би се с Котора на Пераст..."

Познаваоцу топле климе у Боки Которској само овај дио описа био би довољан да замисли невиђену и нечувену хладноћу која је те зиме захватила приморје.

Овај опис, мада прегломазан, није лишен логике, већ је вођен готово филмским поступком: прво је описан простор од Ловћена до мора, па сам залив, па понашање људи у граду, па хладноћа у соби.

Љубиша је, као што видимо, користио типичан реалистички поступак сужавања пажње, подешавајући слику тако да се прима уз помоћ неколико чула (визуелно, тактилно...).

Као занимљив навешћемо још и опис буре у "причању" "Ко се хвали, тај се кашом храни", мада сам опис и бура служе тек као позадина догађају на броду. Писац описује буру да би описао брод који доживљава бродолом, а она се одсликава на психи двојице Грка, јунака догађаја.

Увод: "Кад досмо на врх Боке, вријеме се на пријечац промијени, духне силна вјетруштина са запада, јохну се црне мрчаве као куле и брегови,... зату-

штило се небо, море узрујало, а тама покрила васиону, да не видиш прста пред оком..."

(Права буре настаје неколико дана касније и опет има увод дат поређењем да такве не памте ни обезубјели мриари... ископа маслине које леже у завјетрини, раскрије куће, поваља колибе, а у море подигне махните валове, хоћаше се богом заклети да огњем горијаху.)

Кад изађемо врх Града види се да Приморје лимп, од силе вјетрова, као да је хиљаде клачина по обали прогорјело: Јаз јажи, Бечићи бече, Режевићи реже, Луг лужи, а Брца га свијема запрца..."

"Од по Сињега Мора нађемо валове као планине, а струју пресумићену и испрекриштану, да се таласи о нас ломијаху и просипаху као о бријег... Кад се примакнемо пустој обали пуљешкој, смотају валови брод као клупко пређе: час утони међу таласима, а час искочи међу њих... Брод се ваља и бори, пролази један и по један ред упљенушенијех валова, док се крају примаче. Ту узаврело море као кључ у донцу, а вјетар пуха јачи и стравичнији... У том брод удари о подводни гребен и разбије бок, а вода провре одоздо да се смијеша с оном што таласи улијевају одозго..."

Овај опис је још развученији, временски дуже траје, а урађен је на исти начин као и онај у претходном примјеру, што нас увјерава у чињеницу да Љубиша има не само опис природе, већ и технику, устаљен начин описивања.

И код њега, као и код већине добрих реалиста, опис природе не служи само себи, већ често има психолошку димензију као фон и оквир у којем се решавају и разрешавају људске судбине. Морамо признати да Љубиша, рођени Бокељ нема онај осјећај за природу и за боје који се често срета код људи рођених у тим крајевима...

Љубиша и опис гради прецизним језиком, што није једина вриједност, већ једна од вриједности језика његовог књижевног дјела. Језик Љубишиног дјела је недостижно богат и маштовит, красно свједочанство о маштовитости људи који су за сваку појаву и за сваку ствар с којом се сусретају имали посебну ријеч, не ријеч камен, већ ријеч глину, која се може мијесити, дијепити и прилагођавати другим ријечима, која увијек има онолико знања колико јој машта и интелект нара-тора успију дати.

Оно што су истицали Скерлић и још неки критичари - "фолклорну вриједност Љубишина дјела", налази се добрим дијелом у описима ношњи и обичаја, али и у живом језику и у народној једноставној и ненапетној ријечи. Та је ријеч често локална, разумљива само једном крају, због чега, без обзира на прецизност и љепоту има фолклорно значење.

Чак и само набрајање показује колико је тај језик богат и изражајан, жив и природан:

"Имах нешто брода који ме жива држаше, но и он је охвечао, а ето се у тој муци распада: неће нико да га од страха ћирија. Ударио црв у љемез, а жиоке и паузнице одвајају се од розгве и врљике, хоће ми се на дан лукат црепања, или би га вода подушила. Једра на по вијека, пуна као око свега што је броду за потребу; врх њега до јутрос, богу хвала, дуга није; а једарца га нема колико их плови сиње море..."

Овако нешто могао је написати само човјек који је одлично познавао бродове и њихову градњу.

Морамо указати на један поступак Љубишиној реченици у којој се набраја, а која је у његовом дјелу доста честа. Љубишина реченица ако није у дијалогу дуга је и компликована, оптерећена интерпункцијом, дигресијама, набрајањима. Она се састоји од неколико

више или мање независних цјелина, које се понекад не налазе на истом нивоу, при томе последња реченица у сложеној реченици најчешће носи поенту. Тај поступак градиције чест је у Љубишиној синтагми: "ударно црв у љемез, а жиоке у паузнице, одвајају се розгве од врљике: хоће ми се да нам дукаћ црепања..."

Последње реченице у сложеној боље од било коаквог поређења показују стање брода.

Љубиша често користи градицију унутар реченице: "проћи се зајма и зле среће... ко старо крпи, конац троши: изједе ћирава коња!"

Понекад ове реченице имају по двије поенте, прва: "ко старо крпи, конац троши." Већ овај закључак показује сву бесмисленост поправке брода, али следећи закључак: "поједе трава коња", не оставља нимало сумње у потпуну неисплативост поправке. Ово тим више што се закључак казује пословицом која има аксиоматско значење које не треба доказивати.

Ново Вуковић, један од најстраснијих истраживача Љубишиних књига, дошао је до закључка да је Љубиша користио следеће стилске фигуре: хиперболу, иронију, сарказам, епитет, компарацију...⁴

Погледајмо само набрајање поклона у причању "Гори је невјерник, неголи кривоклетник", у којем сваки поклон има своју мјеру и своје паковање: "Неко носи вједро уља, неко колач од воска, неко мјешчић масла, време кафе, товар меда, низ смокава, дублијере, јабука, погача, а ко ништа а оно барем киту љубице и босиљка; Док се скромна кућа Јака претвори у богомољу..."

Свака од набројених ствари и поклона има не само своју мјеру, већ и свој квалитет.

У неким приповијеткама ријеч се разлива, излази ван колотечине уобичајених значења, постаје врц-

кава, пјенушава, искричава. У таквим случајевима причање "достигне степен оптерећености" (Н.Вуковић).

Значење ријечи мултиципира се, језик у овим причама престаје бити само средство изражавања већ постаје карактеролошка и психолошка детерминанта људи.

У причи "Нешто нешто изјело, па код нешта нешто остало" имамо лијеп примјер понесености јунака језиком "Док их бјеше мало увијаху се и обећаваху: "Подмирићемо сутра, прекосутра, ондан, ћандан, пандан, шандан..."

Како данас архаично и лијепо звуче ове ријечи! Ако се и не користе ми их разумијемо, оне не показују само дане, већ перспективу бескрајног одлагања, а истовремено и љепоту ових већ заборављених ријечи. Чујемо дакле, шум протеклих времена.

Та тако прецизна ријеч изражава не само разлике међу људима, већ и нијансе међу разликама. Смрт је смрт али није једнака за човјека и за животињу. Људе "мори помор", а стоку "мете црквица", на мори, него мете.

Психолошки рефлекс језика потпуно је испуњен, вазда љепше говори онај који моли него онај који наређује.

Куч, један од угрожених ("Нешто нешто изјело, а од нешта кости остале") говори китњасто, лијепо, широко наводећи бројне аргументе, а Арбанас му одговара грубо, кратко, осорно.

У "причању" "Ко се пружа мимо бијеља, зебе", стари Хумчани, тужилац: "Господо - заче он. Часно сјели, а поштено устали! Вазда сте се о добру и миру стојали, дао ви га бог посред куће! Да није (Нијеку ками!) вас, ми би били као стока без чобана, као лађа без весла, као трава без сунца. Да није, боже сачувај, вас сила би преотела мах, сатрла разлог, уништила

збор. прегаоцу би порасла уха, а слабићу, удовици и сирочету не би преостало него да исели..."

Као што се види овај увод, наизглед сувишан, који као да нема везе са стварима о којима се суди, нити је сувишан, нити непотребан. Овако fine и патне ријечи јасно дијеле Хумчане од Груђана, показују с једне стране њихову финоћу и мудрост, њихово господско држање, али и на њихову угроженост.

Аутор тиме, устватри, указује на одређену врсту покондирености Хумчана, што прихватамо као психолошки квалификатив и на сировост и осиноост Груда.

Са тачке гледишта говорника увод истиче поброту, финоћу, рјечитост Хумчана. Говорник показује себе у лијепом свијетлу као паметна и добра човјека. Затим завијеном формом тачно указује судијама шта се од њих очекује, а све у форми хваљења судија и њихове праведности. (Занимљиво је да се од њих очекује само праведност, али не и мудрост, мудрост и праведност много пута не иду истим кораком.)

Сам почетак: "Господо!" - у тим крајевима је у то вријеме могао бити сасвим неуобичајен. Он не указује на богатство судије, јер се у тим крајевима богатство никад није цијенило као чојство, па је господин прије био човјек ко је добар и поштен, него онај ко је богат. Господа су јер су изабрани међу људима.

Већ самим почетком се хоће указати да се од њих очекују поштени поступци, а да им се истовремено мало и поласка, што не може бити наодмет. Тако их издваја и велича.

"Часно сјели, а поштено устали!" - на први поглед ово може дјеловати као поздрав, мало неуобичајен, или као жеља, али прикривена. Ријеч "поштено" овдје је носилац вишег етичког оптерећења него ријеч "часно". Човјек може часно сјести, али и сједећи може

начинити нечасно дјело, он их упозорава на тај интервал, и на то да сво вријеме требају бити свјесни себе као судија.

"Вазда сте се о добру и миру стајали, дао ви га бог посред куће" - први дио реченице дјелује као лијепа жеља. Првим дјелом Хумчанин хоће да их упозори да не би ваљало сада да одступе од обичаја по којем су се вазда старали о добру, и да не би било у интересу добра да одступе. У овом значењу други дио реченице прима се као жеља да им увијек буде добро јер су и сами чинили добро, али по истој логици и као упозорење: како ви нама, тако Бог вама.

Друго значење реченице је иронично: никада нисте радили о добру, а како ви другоме тако и Бог вама. Овако двострука, или вишеструка могућност тумачења ове реченице показује да је стари Хумчанин веома искусан човјек, паметан, да врло добро зна да и судија има све људске мане, па се од њихове могуће неправде штети иронијом.

Сљедећа реченица која је готово сва иронично интонирана показује да Хумчанин рачуна и на негативну пресуду, па се штити једном искуственом ироничном оградом. Није он сасвим незаштићен, има јако оружје немоћних, сарказам и иронију.

"Да није (нијеку ками!) вас..." сав даљи увод нуди два поменута значења, значења наивне вјере и ласкања судијама и иронично значење невјеровања у њих. А инсистирање на улози судија заштитника народа показује да је и њима потребна заштита, и да је с пуним правом очекују од ових судија.

Његов противник Груђанин, чији се разлози не темеље на логици и поштењу, већ на сили, нема потребе да китњасто и умиљато образлаже. Зато се држи тако да његову силу и моћ осјете и судије и да је имају

на уму, тако и говори. То је и разумљиво јер језик молиоца мора бити фин, богат, убједљив, а ток говора одређен, добро одмјерен, њему је језик средство максималног комуницирања, а силнику средство минималног комуницирања.

Груђанин показује већ на првом кораку да му није много стало до судије и да он ову ствар сматра готово формалном, а судије људима сасвим обичним, који су као и сви други људи подложни и грешкама и промашајима. Зато им се и обраћа тако: "Људи!" У овоме је једва прикривена пријетња, на тај их начин лишава било каквог имунитета, а људима који учине нешто што није по вољи племена може се и осветити. Истовремено их на тај начин своди у раван свих других људи и готово им као и осталима одузима право суђења, јер ако су само људи као и остали зашто и остали не суде?

И Груђанин прави занимљив и веома логичан и сврсисходан увод, гледано са његове позиције, јер се позива на мишљења мудријих од себе, а то значи и од судије, да некога не можеш купити да му даш Цариград, а можеш лијепом ријечју и ако га "погладиш по ушију", па да тај већ унапријед предвиђа непоштену пресуду, неправедну, и упозорава на њу, а истовремено омаловажава судије и тако се спрема сам за такву пресуду, а спрема и слушаоце.

Дојчевић језик користи мајсторски у изузетној мултиплицираности значења, при чему је иронија веома честа. Зато читалац од њега ништа не смије примити дословице и "на вјеру", јер текст, поготово текст суђења често нуди више значења.

Тако рецимо када Арбанас ("Нешто нешто изјело и од нечега кости остале") инсистира на "шишаном кумству и причесном побратимству" као обичајима који су заједнички и њима и Зећанима, а сваком

бољем познаваоцу обичаја у Црној Гори одмах постаје јасно да писац нуди иронично значење тих ријечи, јер мјесто на једнакостима инсистира на разликама, шиша-но кумство није црногорски обичај већ турски.

Веома је важно да је и језик Дојчевићев управо тако психолошки обојен. Груђанину он одговара истим језиком, с позиције силе, не зато што он не зна лијепо казати као стари Хумчанин, већ што је Груђанин, Арбанас, сиров а оснион, други језик он не би разумио...

О језику Стефана Митрова Љубише написане су студије, могло се писати много. Можемо само казати да је сам Љубиша показао да је језик његова народа по богатству, љепоти, раван великим језицима европских нација. И да је показао како из народних ријечи зна створити виртуозно средство изражавања јунака, самостални квалитет дјела који је изразио богат и садржајан као и народни живот и његово биће.

Хтјели би само указати и на то да је Љубишин језик ријетко успио спој народне ријечи и пишчевог талента да готову фразу, анегдоту, пословицу, обрт и фигуру, уклопи органски нераскидиво у контекст и тиме вишеструко осмисли и покаже амбивалентност значења ријечи.

"Одавно је примијећено да "Причања Вука Дојчевића" представљају праву језичку ризницу. Скоро да нема реченице у којој се не би сусрео понеки мало познати израз, провинцијализам, архаизам, кованица, варваризам..." (Ново Вуковић).⁶

Нажалост, морамо се сложити и са видовитим Ђузом Радовићем у констатацији да ће бити потребни све већи речници за разумијевање Љубишина дјела, све бројнији кључеви за ризницу. И запитати се може ли се што учинити да се оживе ове лијепе и садржајне ријечи које чаме закључане зарђалим катанцима времена.

Напомене:

1. Јован Скерлић: "Писци и књиге" II, "Стјепан Митров Љубиша", "Просвета", Београд, 1964. године.
2. Марко Недић: "Двострука стваралачка прироса Стефана Митровића Љубише", предговор књизи "С.М. Љубиша - "Олабрана дела", Рад, Београд, 1975. године.
3. Ђуза Радовић: "Предговор" књизи "С.М. Љубиша "Приповетке", Матица српска - Српска књижевна заједница, Нови сад - Београд, 1957. године.
4. Ново Вуковић: "Неке стилске карактеристике Дојчевићевог причања, "Стварање", Титоград, 12/74.
5. Ново Вуковић, цитирано дјело,
6. Ново Вуковић, цитирано дјело.

ЗНАЧАЈ ЉУБИШИНА ДЈЕЛА

Дјелатност Стефана Митрова Љубише одвијала се у времену вишеструко занимљивом и била условљена како друштвенополитичком климом тако и буђењем националне свијести југословенских народа. Мада се јавио у вријеме размаха националних књижевности у цијелој Европи, у вријеме настанка великих дјела реализма. Љубиша је остао некако по страни, није се уклопио у токове широке и моћне матице српског реализма, мала припада томе књижевном правцу.

Поникао у анахроној средини за коју је остао тијесно везан у свом књижевном дјелу, није могао стећи популарност код оних који су свим силама из таквих средина вукли у Европу, међу модерне људе и њихове модерне проблеме. Према ријечима Ђузе Радовића, модерни читалац, Љубишин савременик, или нешто млађи, није имао слуха за његов свијет племенских норми и потиснутих појединаца јер је сам желио да се еманципира и издвоји као појединац, а био је "попапучани опанак", трудио се свим силама да се од таквог живота одвоји.¹

У другим крајевима племенски живот није никада имао такву чврстину и такве оквире као у Црној Гори и у црногорском приморју. Због тога је једно вријеме овај писац био заобилажен.

Ако бисмо искреношћу једнога Богдана Поповића поставили себи питање: Је ли Љубиша велики писац? - морали би одговорити негативно. У оквирима елиотовске историје књижевности Љубиша не би нашао мјесто али је заузео важно мјесто у српској књижевности. Он, заиста, није

писац вјечних мотива и оригиналних рјешења, дубоких психолошких захвата, сликар широких друштвених панорама.

Његов јунак је исувише локално дефинисан, исувише је везан за своје вријеме. Проблеми с којима се један број тих јунака сусретао немају ни ширину, ни актуелност општејугословенских проблема. Ван тога времена и ван те друштвенополитичке заједнице јунак овог зборника није ни актуелан, ни атрактиван.

У оквирима српске књижевности Љубиша има своје мјесто и велики значај, а у оквиру књижевности на простору Црне Горе један је од утемељивача модерне писане ријечи. први је прозни писац на црногорском простору српског књижевног израза, који је Црногорца увео у модерне токове српске књижевности.

Љубиша је један од родоначелника, а они су важе за у повлашћеном положају.

Истина, Љубиша се није огледао у многобројним жанровима, али се огледао у приповједи, јер се она јавила као форма која је избила у први план у вријеме кад је већ замирао ехо епске пјесме, а роман још није закорачио чврсто у српску књижевност.

Љубиша се јавио послје Његоша који је груно еруптивном снагом у српску књижевност, и његов посао је тим значајнији, мада није успио достићи ниво Његошевог дјела, као што га још на овим просторима нико није досегао.

Други Љубишин узор, народна приповијетка, имала је изузетно висок домет и у то вријеме већ постајала позната у Европи, што је и њега обавезивало.

Како је у овим крајевима тек била завршена Вукова борба за народни језик, Љубиша се као један од Вукових следбеника, својим дјелом прикључио Вуковим идејама и најљепшим начином показао огромно богатство народне ријечи.

Вук Дојчевић и други јунаци које је сликао Стефан Митров Љубиша остају као упечатљиве, живе и при-

родне личности, обични људи црногорског крша, духовити, оптимисти, сналажљиви, непромијењени трају неколико стотина година.

И Љубиша је имао велики утицај на формирање националног бића свога народа.

"Ако је ико, то си ти могао испустити душу у вјери да ће ти је народ прихватити у твојој књизи, те ћеш ти живјети њоме у народу док траје!" - прорекао је Лаза Костић на пишчевом гробу.

Костићево пророчанство се испунило.

Љубишино дјело има поред своје умјетничке и друге функције, њему, политичару и ствараоцу, је на души судбина народа, народни опстанак, одбрана националног бића. Отпор одрођавању, издаји, превјеравању је највећи циљ књижевника и књижевности уопште.

Сваки народ бриједи онолико колико зна чувати своје тековине и своје духовне и националне вредности, па зато и ми прихватамо мишљење Ђузе Радовића по којем "разумети и волети овог приповедача није питање само знања и књижевног укуса, већ питање свести и питање морала."

Љубиша је значајан писац у оквиру српског језика и српског народа. не само због тога што "је један од оних писаца прошлог столећа који је заиста имао свој израз и свој стил" (Скерлић), него и због тога што "његов однос према животу у целини" показује да је "Стефан Митров Љубиша врло значајно име у развоју целокупне српске књижевности" (М. Недић).²

Педест година после пишчеве смрти прошло је а његово дјело је очувало свјежину, увјерљивост и привлачност као мало чије од његових савременика. Нова књижевна критика открила је у овом дјелу бројна значења и квалитете који раније нијесу ни поменути, што је знак да је ово дјело ушло у традицију и ризницу нашег народа.

Напомене:

1. Ђуза Радовић: Предговор књизи "С.М.Љубиша" Приповетке. Матица српска, Српска књижевна задруга, Београд, 1957. год.
2. Јован Скерлић: "Писци и књиге II", "Степан Митров Љубиша", "Просвета", Београд, 1964. год.
3. Марко Недић: "Двострука стваралачка природа Стефана Митрова Љубише", предговор књизи "С.М. Љубиша - "Одабрана дела", Рад. Београд, 1975. године.